УДК 159.95+316.64

Найдьонова Л. М., *кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології творчості Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України (м. Київ)*

РЕКОНСТРУКЦІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ НАСТАНОВЛЕНЬ «ІНШИЙ – ЧУЖИЙ»

В статті розглядається спроба реконструкції системи соціальних настановлень аут-групової дискримінації «Інший – чужий» в межах міжнародного молодіжного проекту «Молодь Європи проти конфліктів: інший – не чужий», за допомогою створення контексту спільного досвіду для представників молоді з різних країн у період напруженості після воєнного конфлікту між Грузією і Росією. В проекті взяли участь молоді люди (команди з 5-8 осіб) з України, Росії, Грузії, Литви, Німеччини. Метою проекту було охопити якомога ширше всі суперечливі тенденції в міжкультурної взаємодії і переосмислити їх, оскільки «Інший – чужий» – в сучасних соціокультурних реаліях є неефективною стратегією. В межах авторського проекту було розроблено модуль навчання для членів української команди по наданню знань щодо рефлексивної технології та способів реконструкції соціальних настановлень для підготовки команди тренерів.

Ключові слова: реконструкція соціальних настановлень, рефлексія, рефлексивні технології, соціальні настановлення.

В статье рассматривается попытка реконструкции системы социальных установок аутгрупповых дискриминации «Другой – чужой» в рамках международного молодежного проекта «Молодежь Европы против конфликтов: другой – не чужой», с помощью создания контекста общего опыта для представителей молодежи из разных стран в период напряженности после военного конфликта между Грузией и Россией. В проекте приняли участие молодые люди (команды из 5-8 человек) из Украины, России, Грузии, Литвы, Германии. Целью проекта было охватить как можно шире все противоречивые тенденции в межкультурного взаимодействия и переосмыслить их, поскольку «Другой – чужой» в современных социокультурных реалиях является неэффективной стратегией. В рамках авторского проекта был разработан модуль обучения для членов украинской команды по предоставлению знаний о рефлексивной технологии и способов реконструкции социальных установок для подготовки команды тренеров.

Ключевые слова: реконструкция социальных установок, рефлексия, рефлексивные технологии, социальные установки.

Проблеми, що виникли внаслідок воєнних дій на Сході країни ставлять перед суспільством складні питання. Поляризація, що існує в нашому суспільстві давно зараз підсилюється, що може створювати додаткові ускладнення комунікації на різних рівнях.

Сучасний цивілізаційний розвиток характеризується інтенсифікацією процесів глобалізації, що передбачає поглиблення міжкультурної взаємодії та обміну. При цьому нерідко можуть виникати проблеми неефективної взаємодії, зокрема внаслідок спрацювання соціально-психологічних механізмів ін-групового фаворитизму («ми – кращі») та аут-групової дискримінації («вони - чужі, а тому – гірші»), загострення яких каталізується втручанням зацікавлених груп. Що, у свою чергу, підсилює конфліктний потенціал.

Разом з тим, ситуація, що відбувається зараз на Україні має певні аналоги. Наприклад, події, що відбувалися в 2008 році між Грузією і Росією. Після короткотривалих воєнних дій розпочався період значної напруженості між країнами, який триває і досьогодні. Розглянемо одну із спроб нормалізації ситуації на міжособистісному рівні.

У 2009 році в м. Дюссельдорф було організовано міжнародний проект «Молодь Європи проти конфліктів: інший – не чужий». Головним організатором був Інститут Інтеркультурале за фінансової підтримки Євросоюзу, але кожна з країн мала можливість не просто взяти участь у події, а і стати співорганізатором.

Мета статті – розглянути окремий проект, присвячений реконструкції системи настановлень міжнаціонального рівня, що утворилася внаслідок конфліктизації між Росією та Грузією після подій 2008-го року.

Даний проект являв собою спробу реалізації ідеї про можливість кожному придбати спільний досвід, необхідний для подолання непродуктивних механізмів, настановлень, стереотипів, упереджень.

Автором, як спів-керівником української команди було розроблено і запропоновано проект реконструкції непродуктивних соціальних настановлень за допомогою організації груп-рефлексивного середовища,

який було вбудовано в програму події «Інший – не чужий».

Передбачається, що самі учасники семінару в своїй свідомості містять і різноманітні стереотипи, настановлення, упередження, і інформацію про можливості та шляхи подолання та реконструкції цих обмежень. При цьому, учасники так само можуть бути як носіями певних настановлень, так і суб'єктами змін і реконструкції. Метою проекту було охопити якомога ширше всі суперечливі тенденції в міжкультурної взаємодії і переосмислити їх, оскільки «Інший – чужий» – в сучасних соціокультурних реаліях є неефективною стратегією.

В межах авторського проекту було розроблено модуль навчання для членів української команди по наданню знань щодо рефлексивної технології та способів реконструкції соціальних настановлень для підготовки команди тренерів.

Модель реконструкції полягає в тому, що реконструюються окремі диференційовані напрямки. Тобто за рахунок групової рефлексії може змінитися когнітивна складова настановлення, відповідно змінюватиметься емоційна складова і потім (поведінкова складова) досвід.

Імпліцитні настановлення можуть змінюватися тільки під впливом формування спільного досвіду. Саме у спільному досвіді буде змінюватися поведінкова складова і емоційна складова, і потім цей досвід має бути відрефлексований, щоб змінилася когнітивна складова. І саме зміна цієї когнітивної складової буде закріплювати зміну всієї системи настановлень.

Зміна поведінкового компоненту відбувається через безпосереднє спільне проживання життєвих ситуацій разом. Існує такий підхід в якому зазначається, що тренінгом, навчанням соціальні настановлення змінити неможливо, можна змінити тільки ситуацією життя людини, коли вона отримує досвід дружніх стосунків з представниками аут-групи, до якої була дискримінація, і потім під впливом дружніх стосунків, зміни контексту свого життя можна сподіватися, що зміниться й імпліцитне настановлення. Таким чином, передбачається довготривалий процес [3]. Як приклад можна розглянути подолання упередження щодо мусульман, яких досить багато в Європі [5].

Технологія рефлексивного тренінгу-практикуму, розроблена на основі теорії групової рефлексії. Її теоретичними засадами є твердження про особистісну і комунікативну обумовленість процесів створення нового індивідом і групою; теоретично паритетну, взаємну обумовленість індивідом групи і групою індивіда в процесі створення нового; і наявність рефлексивного механізму творчості як головного механізму в дискурсивних формах творчості.

Позитивний ефект розвитку рефлексивного потенціалу рефлексивними тренерами досягається за допомогою реалізації ними рефлексивних процедур. Всі процедури будуються як засоби зняття обмежень на шляху реалізації принципів прозорості, об'єктивності, критеріальності, співучасті [1].

Аналізуючи процедури, ми можемо виділити два види механізмів, що задіяні в процесі зміни та реконструкції настановлень, завдяки реалізованості в процедурах: це механізми ціннісної регуляції та організації діяльності. Під ціннісною регуляцією мається на увазі прийняття певних цінностей, важливих для здійснення мети рефлексивного тренінгу. Декларація цінностей зазвичай відбувається через оформлення в персональних робочих зошитах учасників тексту з проголошенням цінностей і через вступне звернення тренера. Тобто, ціннісне повідомлення має звучати на початку та бути доступним у письмовому вигляді протягом рефлексивного творчого тренінгу-практикуму і після нього. Таким чином, утворюються рамки для побудови в них нового дискурсу, завдяки якому змінюються ціннісні акценти, а за ними відповідно ціннісні нормативи, які стоять за зміною дискурсу. Наступним механізмом є організація діяльності, в якій потрібно здійснювати вчинки згідно з цими новими цінностями, і саме на цьому етапі створюються нові творчі (рефлексивні) настановлення. Тобто, настановлення, побудовані на основі метакогнітивних чинників [2].

В сучасних дослідженнях в питаннях зміни соціальних настановлень багато уваги приділяється особистості людини та метакогнітивним її аспектам. «Звичка думати» позитивно корелює з уникненням формування непродуктивних настановлень, що виявили американські дослідники [5, 6]. В той же час, в психології групової рефлексії розроблено інструменти, які можуть допомогти людині цю звичку розвивати.

В події «Молодь Європи проти конфліктів: інший – не чужий» взяли участь молоді люди (команди з 5-8 осіб) з різних країн, а саме – України, Росії, Грузії, Литви, Німеччини. Загальний проект передбачав зібрати молодих людей, представників різних країн, для того, щоб дати їм можливість формування спільного досвіду. Спільний досвід перебування в іншій країні, проживання на одній території (в одному будинку), спільного харчування, вирішення побутових завдань в чужій країні (закупівля продуктів харчування, організація переїзду з одного міста в інше тощо), формально організованого і неформального спілкування, соціально-культурної програми, а також проведення спеціально організованих тренінгових процедур (в тому числі тренінг тім-білдінгу).

Молодь з різних країн провела разом декілька досить насичених днів, спільна команда з'їздила в протилежний кінець Німеччини на тренінг формування команди. Крім того, були прослухані лекції, презентації робітників з емігрантами, а також, створені і представлені власні презентації, які б розкривали тему «Молодь Європи проти конфліктів: інший – не чужий».

Ми мали за мету подивитися, чи були зміни настановлень, які відбувалися протягом цього формування спільного досвіду. Метод, який ми використовували, – включене спостереження. На першому етапі, коли зібралися представники різних команд, спілкування насамперед здійснювалося всередині команди, кількість трансакцій між командами була досить низькою. Наприкінці цієї події проекту (загальна тривалість 2 тижні), за результатами спостереження, спілкування всередині команди і між командами фактично дорівнювали одне одному за обсягом. Таким чином, можна впевнено говорити про те, що спільний досвід змінює об'єктивну частоту спілкування, і, відповідно, поведінковий компонент соціального настановлення.

Особливої уваги заслуговує опис дій української команди як співорганізатора події. Підготовчі зустрічі українських учасників до проекту і під час нього проходили з залученням рефлексивних процедур тренінгу-практикуму. А саме: коло обговорення; запитання на зрозуміння; проблематизація; цілісне висловлювання; встановлення компетентності; рефлексія як міркування; рефлексія образами тощо. Таким чином, учасники української команди набували компетенцій в рефлексивних процедурах, набували певних рефлексивних вмінь і навичок.

Після повернення української команди додому ми провели опитування учасників для збору самозвітів. Опитування мало в собі елементи рефлексивного інтерв'ю.

Було задано такі запитання: 1) Що нового ви здобули для себе в зв'язку з розробкою тематики «інший – не чужий» (в почуттях, досвіді, знаннях, стосунках). 2) Від чого ви відмовились у собі в зв'язку з розробкою тематики «інший не чужий» (в почуттях, досвіді, знаннях, стосунках). 3) Чи можна стверджувати, що зміни, які відбулись у вас та інших членів української команди, стали очевидними в їх соціально-психічному статусі (дискурсі, поведінці, вчинках, зусиллях з консолідації групи) при зовнішньому за ними спостереженні (хоча б в одному випадку)? 4) У зв'язку з попереднім питанням виберіть з семи членів команди трьох, для кого ці зміни, на Вашу думку, набули найбільшої очевидності (один – найбільші зміни, два – існують зміни, але менше ніж у першого, три – існують зміни, але менше ніж у другого). 5) Чи можна стверджувати, що тематика «інший – не чужий» не тільки не вплинула позитивно, але й дисонувала в поведінці, дискурсі, вчинках (хоча б в одному випадку). 6) Напишіть, що є головним підсумком проекту.

Учасники події зафіксували такі думки щодо нового в своїх почуттях: Учасник 1: «*Позитивний настрій*, *емоційна піднесеність*, толерантність, дружелюбність, повага». Учасник 2: «Я відчув на собі *динаміку почуттів*, які з'являються з етапу знайомства із представниками інших етносів до становлення міцних та сталих відносин. Відчув деяку *беззахисність*, коли стикаєшся з іншою культурою, мовою, традиціями і не маєш досить інформації для успішної взаємодії». Учасник 3: «Позитивна налаштованість до окресленої тематики, *теплість*, *відкритість*, *емоційний підйом*». Учасник 4: «*Позитивний настрій*, приємні спогади, *бурхливі емоції*». Учасник 5: «*Позитивні відчуття* стосовно представників інших національностей (Росії, Грузії, Латвії, Німеччини)».

Отже, всі учасники висловились про свої почуття, практично всі висловлювання позитивно спрямовані. Дискурс трьох учасників дозволяє судити про те, що сила цих позитивних почуттів також досить значна («емоційна піднесеність», «емоційний підйом», «бурхливі емоції» тощо.). Почуття,

яке не відноситься, на нашу думку до позитивних, назване учасником 2 «беззахисність», разом з тим, цілковито зрозуміле в описаних умовах і не несе деструктивного впливу.

Наведемо відповіді щодо нового в своєму досвіді: Учасник 1: «Спільна робота над проблемами дискусії, прагнення до написання і реалізації подібних проектів». Учасник 2 «Я отримав досвід участі в міжнародному проекті із представниками багатьох інших культур. Отримав досвід пізнавання іншої культури сам на сам – на міжособистісному рівні». Учасник 3: «Розширення меж міжособистісного спілкування на рівні міжнародної спільноти; досвід «outdor training» в команді, що включає учасників з різних країн». Учасник 4: «Безпосереднє спілкування із представниками інших держав (країн) на нейтральній території, спостереження, моделювання нових форм поведінки». Учасник 5: «Досвід перебування в іншій державі (користування громадським транспортом, магазини тощо), досвід спілкування з представниками інших національностей».

Ми бачимо, що це питання також не викликало складності у диференціації різних модальностей.

Щодо нового в своїх знаннях учасники повідомили: Учасник 1: «Нові дилеми, проблеми, які були розкриті, як проводити тренінг, як вести дискусію, пізнання один одного всіма членами конференції». Учасник 2: «Отримав нові знання про культуру Німеччини, Росії, Латвії, Грузії. Отримав нові знання щодо проблем емігрантів, етнічних конфліктів їх вирішення. Отримав інформацію щодо низки організацій, що працюють за цими темами та їх заходів». Учасник 3: «Підвищення власної поінформованості щодо міжнаціональних стосунків, особливостей взаємодії, здобуття інформації про процеси інтеграції, адаптації та дезадаптації мігрантів». Учасник 4: «Погляд на проблему міжкультурної комунікації з другого боку, моделювання діяльності та застосування навиків досвіду безпосередньо на практиці». Учасник 5: «Менталітет, культурні особливості інших національностей».

Відповіді на це питання можна класифікувати як: 1) теоретичні знання щодо основного предмету події («нові знання про культуру…», «…проблем емігрантів, етнічних конфліктів їх вирішення», «…щодо міжнаціональних стосунків»; «менталітет, культурні особливості» тощо); 2) операціоналізовані знання щодо предмету («знання щодо проблем… конфліктів, їх вирішення», «моделювання діяльності та застосування навиків … практиці» тощо.) Для одного з учасників більш значущим стали нові знання щодо того «як проводити тренінг, як вести дискусію», що свідчить про те, що модуль навчання рефлексії також спрацював.

Наведемо відповіді учасників щодо нового в своїх стосунках: Учасник 1: «Прив'язаність до інших людей, спільна робота, спільний відпочинок, готовність співпрацювати у майбутньому». Учасник 2: «Отримав дружні стосунки з представниками інших культур. Встановив зв'язок із рядом соціально-орієнтованих організацій». Учасник 3: «Підвищення власної комунікативної компетентності з урахуванням особливостей представників інших культур та країн». Учасник 4: «Нові друзі, колеги, описи та запрошення для відвідування інших країн». Учасник 5: «Налагодження позитивних стосунків з іншими національностями».

В стосунках слід відмітити, що четверо учасників наголосили на нових позитивних стосунках, які вони набули в ході події («прив'язаність до інших людей», «налагодження позитивних стосунків з іншими національностями»). Причому в половині випадків учасники кажуть саме про дружні стосунки («Отримав дружні стосунки з представниками інших культур», «нові друзі»).

Друге питання щодо відмови від чогось в собі, виявилось, на нашу думку, дещо складнішим для учасників. Ми робимо цей висновок, виходячи з того факту, що деякі учасники не надали відповідей на деякі підпункти запитання, або не змогли диференціювати відповіді, в залежності від модальності.

Щодо відчуттів: Учасник 1 зазначив: «Від сприйняття іншого як чужого». При цьому у відповідь на інші підпункти зазначив «те ж саме». Учасник 2: «Відмовився від своїх прагнень займати домінантну позицію у ситуації. Було більше позиції споглядання, ніж керування». Учасник 3: «від *стереотипізованого уявлення про певні риси представників певних націй*». Учасник 4: «*сприйняття інших тільки за стереотипами*, що формуються навколишнім середовищем». Учасник 5: «Ні в чому не відмовився» (таку саму відповідь надав учасник також щодо знання та

стосунків). Як ми бачимо, жодне висловлювання не можна кваліфікувати, як таке, що стосується саме почуттів. Проте, троє осіб з п'яти наголосили на відмові від певних власних стереотипів.

Відповідь щодо відмови в своєму досвіді повідомив тільки учасник 5 «складнощі спілкування в зв'язку з нерозумінням певної мови (німецької, грузинської)».

Щодо знань в цьому контексті висловився учасник 2: «Я відмовився від хибних уявлень щодо представників Латвії, Грузії, Німеччини». Це висловлювання, також, на нашу думку, можна кваліфікувати як відмову від певних настановлень.

Наведемо відповіді щодо відмови в своїх стосунках: Учасник 2: «Від спілкування з багатьма друзями під час роботи у заході». Учасник 3: «Від чіткого поділу оточуючої інформації на "правильне" і "неправильне"». Учасник 4: «Кожна нація має свої особливі прояви у ставленні до інших, але у всіх єдина ціль – спокій та мир».

На третє питання: «Чи можна стверджувати, що зміни, які відбулись у вас і інших членів української команди, стали очевидними в їх соціально-психічному статусі (дискурсі, поведінці, вчинках, зусиллях з консолідації групи) при зовнішньому за ними спостереженні (хоча б в одному випадку)?» всі учасники відповіли «Так».

У відповідях на четверте питання були хоча б раз названі всі учасники. Для наочності ми застосували такий підрахунок: учаснику, якого згадували на першому місці надавали 3 бали, 2 бали на другому і 1 на третьому. В якості ще однієї оцінки ми приєднали нашу відповідь на це запитання одного з керівників української групи. Таким чином (див. табл. 1), на першому місці за оцінкою групи опинився учасник №4 з 15-ма балами (тобто всі, крім нього самого, поставили його на перше місце. У учасника №2 – 8 балів, у учасника 3 – 7 балів, а в учасників 1 та 5 по 2 бали.

Таблиця

Рейтинг очевидності змін, що відбулися з кожним учасником в уявленнях інших

Кількість	Перший рейтинг (найбільш очевидні зміни)	Другий рейтинг	Третій рейтинг
Учасник 1			**2**
Учасник 2	**1**	**2**	**1**
Учасник 3	**1**	**2**	**1**
Учасник 4	**5**		
Учасник 5			**2**

Таким чином, судячи по спостереженням учасників, певні зміни, відбулися в кожного з них, однак, один з учасників продемонстрував найбільш яскраві зміни, які відмітили всі учасники. І, хоча, цей учасник не назвав себе в своїй відповіді, з інших його відповідей ми бачимо, що він також зафіксував в собі певні зміни (<*відмовився від*> «сприйняття інших тільки за стереотипами», «Руйнування стереотипів» тощо).

На п'яте питання троє учасників відповіли «так» і двоє «ні». В якості підсумків учасники зазначили таке. Учасник 1: «Головним підсумком проекту є досвід у ставленні до представників інших націй і етносів, увінчаних позитивною співпрацею одного з одним». Учасник 2: «Було отримано нові знання та досвід. Встановлено необхідні контакти для розвитку сумісної діяльності, організації нових проектів, було отримано досвід вивчення зарубіжної психології та її досягнень. Головне - знайомство з різними цікавими людьми, стосунки з якими набули великої значущості». Учасник 3: «1) Розширення меж уявлення про "інші" нації учасниками проекту 2) *саморозвиток кожного з позиції рефлексії власних установок*, їх зміни під час участі в проекті; 3) мережа контактів отриманих завдяки взаємодії на різних рівнях; 4) усвідомлення приналежності кожного до нації як носія особливостей характеру, менталітету». Учасник 4: «сприйняття людей (представників делегації), як великої частини держави. Руйнування стереотипів. Дружні стосунки між усіма учасниками». Учасник 5: «Набуття досвіду взаємодії з представниками інших національностей та потенційна можливість розповсюдження даного досвіду на інших членів українського суспільства».

Висновки: Таким чином, ми можемо сказати, що, згідно експліцитних самозвітів учасників, усі члени української команди тією чи іншою мірою наголосили на змінах певних настановлень тематики «Інший – не чужий».

Спостереження також показало, що формування спільного досвіду учасників стало результатом проекту. При цьому ми не можемо стверджувати, що змінилася вся система соціального настановлення, у всіх учасників, але певні поведінкові зміни відбулися. Ці зрушення були нами зафіксовано за поведінковим компонентом, який змінився, а також згідно самозвітів частини учасників проекту (українська команда). Разом з тим ми не можемо стверджувати що змінилися всі компоненти (афективний та когнітивний) у всіх учасників, хоча в підсумковій рефлексії такі відгуки були не поодинокі. Також важливим, на нашу думку є те, що в українських учасників нами зафіксовано самовизначення певної місії розповсюдження набутого досвіду, що є позитивним результатом участі в проекті.

Таким чином, комплексний підхід побудови спільного досвіду із залученням рефлексивної технології і відповідного навчання є достатньо ефективним для реконструкції системи настановлень «Інший – чужий». На нашу думку, в умовах що склалися в нашій країні, варто використовувати такий досвід для нормалізації стосунків на міжперсональному рівні.

Список літератури

1. Найдьонов М. І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях / М. І. Найдьонов. — Київ, 2008. — 484 с.

2. Найдьонова Л. М. Модель реконструкції соціальних настановлень у рефлексивному творчому тренінгу-практикумі / Найдьонова Л. М. // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України «Актуальні проблеми психології» у 12 томах / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип. 8. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 203-210. – 0,5 д.а.

3. Найдьонова Л. М. Рефлексивна ємність середовища спілкування як метакогнітивний чинник імпліцитної соціальної самоповаги / Л. М. Найдьонова // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Видавництво «Фенікс», 2012. –Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15. Частина І. – С. 318-327.

4. Briñol P. Social Metacognition: Thinking about thinking in social psychology / P. Briñol, K. G. DeMarree // Social metacognition / P. Briñol, K. G. DeMarree (Eds.). New York: Psychology Press, 2012 — P. 1—18.

5. Goemans A. The effectiveness of intergroup contact on different contact levels in reducing Muslim prejudice: A multilevel approach / Anouk Goemans. — Master thesis. — Leiden University, 2011. — 30 p.

6. The role of meta-cognition in social judgment / Richard E. Petty, Pablo Briñol, Zakary L. Tormala, Duane T. Wegener // Social psychology: Handbook of basic principles [2nd ed.] / edited by E. Tory Higgins Arie W. Kruglanski. — New York : Guilford Press, 2007. — P. 254—284.

Naydonova L. M., *candidate of psychological sciences, senior researcher*

THE RECONSTRUCTION OF ATTITUDE SYSTEM “THE OTHER IS A STRANGER”

The article considers the attempt of reconstruction of out-group discrimination attitude system "the Other is a Stranger" within the international youth project "Youth against Conflicts in Europe: the Other isn’t a stranger" by creating a context of shared experience for youth representatives from different countries in a period of tension after military conflict between Georgia and Russia. The project was attended by young people (teams of 5-8 people) from Ukraine, Russia, Georgia, Lithuania and Germany. The project was to cover as much as possible all conflicting trends in cross-cultural interaction and rethink them as is why in modern sociocultural realities "the Other is a stranger" is ineffective strategy. The training module has developed within author part of project for members of the Ukrainian team to provide knowledge on reflective technology and methods of social reconstruction were made to prepare a team of trainers. Ukrainian team members reflexive self-reports were analyzed after the events and conclusions about the effectiveness of the project were done.

Keywords: attitude change, reflection, reflective technology, attitudes